

ERDÉLYI MUZEUM

XXII. kötet.

1905.

8. füzet.

Dr. gróf Kuun Géza emlékezete.*

Az emberi sors legkeservesebb végzete, hogy szeretteinktől előbb-utóbb el kell válnunk — mindenökre. Az élet a temetések sűrű lánezolata: útazás a sírdombok körül, míg nem magunk is elmegyünk oda, „a hol nincs tél, nincs kikelet” . . . és a honnan „nincsen többé visszatérés — soha sem!”

Kétszeresen fájdalmas olyan embert temetni el, aki egy országnak büszkesége, aki jelentékeny tényező volt a nemzeti élet háztartásában, a kinek szerepköre betölhetetlen, hívatása pótolhatatlan.

Kuun Géza szerint: „a legtöbb embernek, ha majdan eljött az utolsó óra, elég a nyugalmat adó sírgödör, s emlékül a sírkő rövid felirással, mely az elhunyt földi életének időbeni kezdetét s végét megjeleli: *mikortól meddig*”.

Az ő páratlan, nemes szerénysége, magát is „azon sok közé tartozónak” írta, „kik földi életük végén a sír nyugalmánál s Isten kegyelménél egyebet nem kiváthatnak”. „Sokat akartam — úgymond — és nagy célok felé törekedtem, de az ellentállás szikláján sokszor tört meg akaratom s a nagy cél mint egy tovább húzódó látkép elérhetetlenül mind messzebb távozott tőlem. Ilyen módon szerényen elfolyt életemnek — úgymond — meg voltak küzdelmei, de a győzelem napja késsett, s az el sem jött soha”.¹

Ez a nemes szerénység (mely Kuun Géza lényének egyik legszebb tulajdonsága volt) nem tévesztheti meg ítéletünket, mert mi tanúi voltunk nem egy „győzelem napja” dicsőségének s tulajdonképen mai ünnepélyünk sem egyéb, mint „a győzelem

* Az Erdélyi Irodalmi Társaság gr. Kuun Géza emlékezetének szentelt szept. 27. ülésén tartott emlékbeszéd.

¹ Gyermekekéveim. Erdélyi Múzeum 1904. 485. 1.

napja“, melyen az ő szellemre diadalmenetet tart az enyészet felett.

Gyűjtsuk meg hát az emlékezés fülyáit és zarándokoljunk el lelkünkben sírjához s tegyük le a frissen doimborúló han-tokra a kegyeletnek koszorúját, melyet nem hervatag virágokból, hanem az ő nemes életének kedves emlékeiből és szellemre alkotásainak örökbeesű tanúlságaiból fűzünk bokrétába.

„Nem lépteinket irányítjuk sírja felé, — hogy az ő szavaival éljek — de szívünket“, mert „a vallásos lélek nem a sírokban keresi halottait; de Isten országának dicsőségében, a szentek és boldogultak seregei között“.

Mi sem a bonezoló tudós górcsövével, hanem a kegyeletes szív szeretetével pillantunk vissza gróf Kuun Géza életére s visszavarázsolni óhajtjuk őt néhány ecsetvonással, mint írót, tudóst, mint irodalmi társulataink vezérét és főkép mint embert.

I.

Gróf Kuun Géza kiváltságos állást töltött be irodalmi életünkben. Igazi köztársasági elnökünk volt. Arra született, arra neveltetett és nevekedett.

„Oly családnak volt tagja — írta ő maga — mely szerette s gondosan ápolta a múlt idők emlékeit, feljegyzéseit kegyelethesen megőrizte s azokat újabb feljegyzésekkel gazdagítá.“ Ő is „már mint gyermek szerette megvillanó gondolatait, szerető szíve érzéseit papírra tenni s ez a hajlam korán íróvá avatta“.¹

Atyja, gróf Kuun László szerette a könyveket s egész életén át nagy örömet találta a nyelvek tanulásában. Anyja, gróf Gyulai Constance a nőiség eszménye volt, a nagy költők műveiben gyönyörködött s szerette az útleírásokat.²

¹ Gyermekéveim. Erdélyi Múzeum 1904. évf. 486. l.

² Álljon itt jellemzésül egy melegérzsű költői megnyilatkozása lelkivel világának, melyet fiához írt:

La vie est si courte! une séparation de quelque jours peut être la dernière. Que le premier de nous qui perdra l'autre lui garde son souvenir bien doux dans le cœur! Comment se fait il qu'au oublie si vite les amis qu'au à perdre? Vous ne commettes pas pour moi cette lâcheté mon digne fils. — Je ne devrais pas être triste, et je me surprend à penser à

A gróf Kuun és Gyulai család hagyománya nemesak a közélet, a politika és harezek terén, de az irodalom mezején is kegyeletes emlékeket ápolgatott.

Gróf Kuun Kocsárd, az osdolai Kuun család alapítója, Szapolyai János, utolsó nemzeti királyunk hadvezére volt; marosnémeti és nádaskai gróf Gyulai Sámuel a székely határőrség első brigadérosa, ivadékai is híres katonák. De az ōsök nemesak karddal, hanem tollal is vitézkedtek. Kuun Géza nagyatyja, gr. Gyulai Ferencz bceses emlékíratokat írt, fia (Kuun Géza nagybátyja) Gyulai Lajos a XIX. század tudományos törekvéseinek egyik buzgó előharczosa s maga is író volt. Kuun Géza nagyanyja (gr. Gyulai Ferenczné, Kacsándi Zsuzsánna) a nagy nyelvújítónak, Kazinczy Ferencznek ifjúkori szerelme volt. Kassán, gr. Török Lajos (Kazinczy későbbi apósa) házánál ismertek meg, s ifjú koruk ábrándja életük végéig szellemi kötelekkel fűzte ōket egybe. E nagy műveltségű asszony volt és maradt Kazinczy múzsája; neki köszönhetjük Kazinczy „Erdélyi leveleit.“ Főkép az ō látogatása kedvéért útazott Kazinczy Erdélybe s töltött feledhetetlen napokat Algyógon, Dédácsón és M.-Németin, hol a Kazinczy-cultus azóta kegyelettel ápoltatott.

Kazinczy emlékét a dédácsi parkban egy márványoszlop örökíti meg. Már gr. Gyulai Ferenczné elhatározta, hogy emlékjelt állít Kazinczynak, hol ō „újra élte életének letünt szép örömeit“, hol „együtt sétáltatott a ház asszonyával, s gyermekivel a gyepszőnyegen és a fekete színű vén szilas sűrű homályában.“

Kazinczy is óhajtotta és megjósolta egyik levelében, hogy „leszen egy idő, hogy ez a szép gyep enyémnek fog neveztetni“.¹ Közbejött körülmények késleltették, de 1881-ben gróf Kuun Irma, Fáy Béláné, beváltotta a nagy nyelvújító óhaját s a nagyműveltségű nagyanya fogadalmát s emlékoszlopot állítatott Kazinczy látogatásának jeléül, rajta Kazinczy mellszobra, alatta lant, pillangó s Kazinczy Dédácsról írt epigramma.

vous, comme si notre séparation devrait être éternelle. — Quelle singulière chose ! je n'ose pas vous crier — Adieu, comme si ce mot devait être l'adieu dernier de la vie.

¹ Erdélyi levelek 269. I.

A másik unoka, gr. Kuun Géza is örökölte nagyanyjától a Kazinczy-cultust s annak külső jellel is áldozott, midőn maros-németi parkjában egy facsoportot „Kazinczy-pihenője” névvel jelölt meg.

Kazinczy ajánlotta gr. Gyulai Lajos mellé nevelőül Döbrentei Gábort, aki a gr. Gyulai család támogatásával alapította az „Erdélyi Muzeum” ez. első erdélyi tudományos folyóíratot 1814-ben.

A Gyulay-család otthonában így a múlt század elején derűs irodalmi léggör lengedezett. Döbrenteire gr. Kuun Géza is kegyelettel emlékezik, mint első mentorára. „Döbrente érdeklődése irántam — úgymond — már zsenge gyermekéveimben kezdtődött s fokozottabb arányban megtartott élete végéig. Béke poraira, áldás emlékének”.¹

Kegyeletétazzal is jelezte, hogy a marosnémeti parkban Döbrente emlékének egy ligetet szentelt.²

Ebben a léggörben született (1837 deczember 28. Nagy-Szebenben) és nevekedett gr. Kuun Géza.

Gyermekeit Nagy-Szebenben, Dédáeson és Algyógyon, Szászvároson és Kolozsvárt töltötte. Gr. Bethlen Ádámné azt írta róla egy éves korában, hogy „igen kedves, víg gyermek, nem sír, minden táncol lábával, kezével . . . igen kedves, szép gyermek, én nem láttam ilyen jó gyermeket, nem kényes, nem mérges”.³

A környezet, a milieu, neveltetésének iránya, s vele született hajlamai egyaránt közrehatottak arra, hogy gr. Kuun Géza íróvá és tudossá fejlődjék.

De csak a „poeta non fit, sed nascitur”; a tudományt nem csókolják a Muzsák a csecsemő homlokára; azért verejtékezni kell.

Kuun Géza is tanult szorgalmasan, ha tán nem is rendszeresen. Előbb házi nevelők oktatták, majd a forradalom kitö-

¹ Erdélyi Múzeum 1904. 547. 1.

² Maros-Németin két képe volt Döbrenteinek. Egyik ott maradt a képtárban, a másik, igen szép fiatalkori képét a Wass grófnők kapták emlékképen, azzal a kikötéssel, hogy haláluk után hagyják az Erdélyi Muzeumnak.

³ Erdélyi Muzeum 1904. évf. 491. 1.

résekor Kolozsvárra költözvén, az itteni ref. collegiumban (IV. o.) tanult. A forradalom után családjával Budára költözvén, ott folytatta iskoláit. 1852-ben a pesti főrealiskolába iratkozott be. Ott tanult 1853-ban s 54-ben is.¹

1853-ban jul. 11. Vácról írja édes anyja: „hogy rosszul találod magad, egyedül, azt képzelem; én nem vagyok oly egyedül, mint te, és mégis nálad nélkül igen kellemetlenül telenek napjaim“.²

1854 oct. 15.-én Pestre kapott levelet anyjától Vácról, aki sajnálja, hogy már elment, holott még nem kezdődött meg az iskola.

1855 nyarán Nagy-Kőrösön tett érettségit. 1855 jun. 29.-én írja neki édes anyja: . . . „holnap lesz egy hete, hogy elváltunk . . . hogy nehezen szokod a nagy távolságot, azt képzelem“.

1855 jul. 5.-én így ír a szerető gondos édes anya:

. . . „én egészen magamra mindenképpen igyekszem magamnak dolgot adni, hogy ne érezzem annyira jó barátom Gézának távolságát, ki ha nem is töltené az egész estét velem, de mégis több izben felkeresne magányomba és egy nehány deák fordításoknak elolvásása után újból a levegőtől elzárt szobájába sietne, de a honnan én mindjárt-mindjárt újból magamhoz hívnám; — de így magamra lenni 1 óráig éjszaka felette sajnos; de esak legyen egyszer vége annak a terhes érettségi vizsgának, töltünk majd akkor időt a legjobban ugye jó Gézám? Megyünk Vácrára és onnan mindenfelé fogunk menni, Bécsbe — és a sok szomszédokat felkeressük, a szép Forgách kisasszonyokkal is megössmerkedünk és így jól eltelve időnk, megfelejtkezünk mostani nem kellemes napjainkról . . . Te ha mindjárt ismeretlen emberek körében vagy, de azért társaság nélkül nem vagy és Lengyeléknél³ legjobban vagy elhelyezve, mint irod. Radákat⁴ és tanítóját, kit szeretsz, mint mondád nekem, keresd fel gyakran . . . Munkálkodj így kedélylyel, akkor észre sem fogod venni, minő hamar el fognak telni ezen nehány hét és milyen megelégedve térsz vissza körünkbe dicséretes érettségi vizsgádat megadva“.⁵

¹ A felvételi német cédula és nyugta megvan a családi levéltárban.

² A családi levéltárból.

³ Dr. Lengyelnél lakott.

⁴ Br. Radák Ádám.

⁵ A családi levéltárból.

Érettségi vizsgáját letéve, 1855 őszén (oct. 15.) beíratkozott a pesti egyetemre s három évig hallgatta a történelmi, régészeti és nyelvészeti előadásokat. A hallgatott collegiumok ilyenek voltak: egyetemes történelem, német irodalom történelem, Cicero oratioi;¹ a görögök története, magyar irodalom, éremtan (numismatica);² régészeti (archeologia);³ Homér magyarázata, Virgil Aeneise fejtegetése, görög és római régiségek, Strabo magyarázata⁴ stb. stb.

Ezeken a collegiumokban már megnyilvánul Kuun Géza előszeretete a történelem, régészeti és nyelvészeti iránt, melyek kedvelt főtanulmányai maradtak mindvégig; de melyeket későbbi magántanulmányai alapján messze kibővített.

Kuun Gézának tudományszomja nem elégedett meg az itteni forrásokkal; ismereteit kibővíteni korán vágyott a kül földre s élete végéig színvedélyes útazó maradt.

1856 nyarán tette első külföldi útját Kiss Ferencz budai tanár kíséretében Bécs, Linz, Innsbruckon át Felső-Olaszországba az olasz tavakhoz, majd Milano, Genua, Velence városába, onnan hajón Triesztbe és hazára. Az út egy hónapig tartott. Ekkor szerette meg Európa virágos kertjét, a művészet emlékei által megszentelt bájos Italiát, melynek, mint első külföld-ideál-jának rajongó híve maradt minden haláláig.

Itt találta meg az ő finom műízlése legkedvesebb lelki élvezeteit: a classicus világ emlékei mellett a renaissance s az ujkori művészet gazdag műkincseit, a természet ragyogó színpompáját s azt a derült világnézetet, mely az olasz ég alatt a jobbak lelkét besugározza s dalt fakaszt a gondolieri s a lazaroni ajakáról is. A ki egyszer a tengervárost — Velencét, a felsőolasz tengerszemeket — a Lagokat láta, a ki az örök város (Róma) ó és új műemlékeiben gyönyörködött, a ki belenézett a Vezuv bőmbölő torkába, merengve bolygott Pompéji romjai

¹ 1855 oct. 15. kelettel meg vannak a beiratkozás nyugtái a családi levéltárban.

² Az 1856 ápr. 3. nyugták szerint.

³ 1856—57. téli félév.

⁴ 1857—58. téli félév. A nyáriban Virgil Aeneise, numismatica s Cicero disputatio Tusculanis hallgatásáról vannak tandíjnyugták.

közt s láttá Nápoly örök tavaszát: annak szíve visszavágyik — vedere Napoli e poi morire!

Kuun Géza finom lelke nagyon is fogékony volt e nemes műélvezet iránt s neki Itália lett második hazája, hova a Kárpátok fagya elöl mindig vágyva vágyódott s mint a vándor madár az ősz beálltával repült, mikor csak tehette, — hallgatni (Byron mondásaként) „lágynak Adriának gondolás dalát“.

Tanúlni azonban eljárt Európa más országaiba is.

Már 1857-ben tett útazást Németországban, szüleivel, nővérével, Irmával s unokahugával, Wass Ottilia grófnővel.

Pesten egyetemi tanulmányait elvégezvén, 1858. őszén Göttingába ment az egyetemre Szilády Aronnal.¹ Már ekkor szemefénye volt családjának s rokonai is büszkék voltak rá, köztük nagybátyja, gr. Gyulai Lajos, kitől később Maros-Németit örökölte. Kitűnik ez édesanyja neki Pestről Göttingába (1858. oct. 20.) írt leveléből, melyben ezeket olvassuk :

... „Lajosnak² tegnap vettek levelét, írja, hogy e hó 13-án volt 100-dik évnapja szülöattyának, Gyulay István halálának,³ és e napot feltartotta ünnepélyesen. A dévai pap könyörgés után egy jó emlékbeszédet tartott a nagy palotába; jelen voltak Kún Kocsárd, Györffy Samu, Barcsay László, Szereday Nátfi, Bornemissza Albert, Wass Ádám, Bethlen Lajos, Jósika Géza elmaradt, mert még mindig beteg. Ezek voltak a hivatalos vendégek, jöttek még Maeskási József, dr. Herzberg, Nagy Imre ügyvéd, úgy, hogy éppen 13 vendége volt, mint a nevezetes ünnep hónap száma. — Irja még Lajos,

¹ Édes anyja ezt írja Pestről 1858. oct. 15. „Reménylem megérkeztél Göttinga kis városába és meg is telepedtél jól. Sziládynak hogy tetszik Göttinga? (A családi ltr.-ban.)

— 1858. oct. 16-án írja: „Igen búsulok, hogy nem kedveled Göttingát és így unalommal fogsz ott műlatni; talán nem, ha az egyetemi előadások kielégítőbbek lesznek, el fogják feledtetni veled a város unalmasságát“. (U.-o.)

— 1858. oct. 31-én . . . „apádhoz írt soraid nem oly megelégedetlenek, immár kezdesz megbarátkozni Göttingával, melynek kimondhatatlan örvendek. (U.-ott.)

² Gróf Gyulay Lajos.

³ Gyulay István Gyalakután halt meg a templomba, midőn énekelte a zsoltárt. Maros-Németibe van eltemetve (a most besalazott sírboltban) az ev. ref. templom alatt. Ez volt gróf Gyulay Lajos szülőatyja; arczképe is ott van a képtárban és gróf Wasséknál is megvan kolozsvári házukban.

de olvasd figyelemmel jó barátom, mi következik : „*Eddig Géza Göttingába, ki általános tetszésbe részesül, Isten tartsa és hozza vissza tudományrakottan hazájába!* Wass Ádámné elragadtatva beszél róla, úgy mások, többek között Kún Kocsárd, nagyon megszerették és azt valóban meg is érdemli, a mily „*kedélyes, eszes és jó;*” hozzá azt írva még : Géza nagyon megörvendeztetne, ha Göttingából vagy egyszer írna.

... „Laczi¹ tegnap jött meg K.-Sz.-Miklósról, Szász Károlyt is meglátogatta, ki igen megdicsérte Sziládyt, tanítványa volt, még nagyon ifjú, már mind gyermek oly felette hallgató volt, de nagyon jól tanult”.²

Kuun Géza nem maradt soká Göttingában : a honvágynak még az egyetemi félév befejezése előtt hazahozta. Cousinejai, a Wass grófnők még emlékeznek rá, hogy egyszer csak egészen váratlanul betoppant Pestre szülőihez és nem tért többé vissza a göttingai egyetemre.

Atyja nem tett úgy vele, mint gr. Széchenyi István Ödön fiával, aki midőn Konstantinápolyból utazásából hazatért, azt kérdezte tőle atyja : „Voltál-e török fürdőben ?” — „Nem !” — „No hát itt van 600 forint, indúlj vissza !”³

Annyi bizonyos, hogy nem a tudomány és tanulás elől menekült hazára az, aki még hajlott férfiú korában is beíratkozott valamelyik német (ha nem családom a berlini, vagy tán épen a göttingai ?) egyetemre valamely keleti nyelvészeti előadásra, — hanem csakugyan a honvágynak hozta hazára. Még így sem jött üres kézzel. — Gr. Gyulay Lajos ezt írta naplójába 1858-ban : „Géza öcsém szép ajándékot hozott Göttingából, egy astronomiai lexikonat két kötetben.

Kuun Géza szelleme immár kinőtt az iskolai élet megszabott szűk kereteiből. A 20 éves ifjú megtalálta életcélját s önmaga folytatta tovább tanulmányait abban az irányban, mely hajlamainak leginkább megfelelt s melyen nagy szolgálatokat tett a hazai s általános európai tudomány művelése terén.

Kuun Géza ifjúkorának még egy jellemző episodját kell

¹ Gróf Kuun László.

² A családi levéltárból.

³ Maga beszélte nekem Konstantinápolyban 1903. őszén gr. Széchenyi basa, altábornagy, tűzoltó főparancsnok.

följegyeznünk, a miről a legilletékesebb forrásból a következő tudósítást nyertem:

„Nem sokan tudják már azt, hogy Kuun Géza hivatalnok is volt az erdélyi főkormányszéknél. A dolog így történt. Alig végezte el iskoláit és kezdte volna meg az előtanúlmányokat jövendő tudományos képzettségéhez, melyek által aztán annyira ismertté vált Európa tudós világában : Kuun Géza jegyet váltott egy az erdélyi aristokratiához tartozó fiatal leánynyal, ki nélkül — akkor úgy gondolta — nem élhet. A leány atyja azonban határozottan kívánta, az akkori rossz gazdasági viszonyokat tekintetbe véve, hogy jövendőbeli veje, az erdélyi kormányszéknél hivatalt vállaljon. Ki is lett nevezve nem sokára kir. táblai tiszteletheli számfeletti ülnöknek. De Kuun Géza, ki éppen akkor tanulta Pesten a zsidó nyelvet, egy ottani rabbitl, e mellett menyasszonyát is többször felkereste, nem sokat ült Vásárhelyen. Marosnémeti levéltárában (melyet az Erdélyi Múzeum-egylet könyvtárának hagyományozott) ha jól emlékszem, több levél van, melyben szabadságát meghosszabbítják. Talán ez a hivatalviselés kényszerűsége, vagy a tanúlmányok iránt növekedő érdeklődése volt az ok, vagy a fiatal jegyesek jöttek mindenketten arra a meggyőződésre, hogy a sors könyvébe nincsenek egymásnak szánva : a vége az lett, hogy a frigyet közös meggyezéssel felbontották, de a két család azontúl is a legjobb barátságban maradt egymással. A fiatal leány nem sokára férjhez ment és most tisztes nagymama ; Kuun Géza pedig lemondását benyújtva, egészen a tudományos életnek szentelte magát ; kül- és belföldön tanult, kutatta a könyvtárakat, sokat útazott, számos tudományos és társadalmi összeköttetéseket szerzett, számos éveket töltött boldog függetlenséghen, melyben röptét oda és akkor tchette, a mikor neki tetszett”.¹

II.

Kuun Géza a mint ifjúból férfiúvá fejlődött, s az első illúziók szerte foszlottak : teljesen a tudomány műzsájának szolgálatára szentelte életét.

¹ Özvegye saját tudósítása, melyről okiratok is vannak a családi levéltárban. (Ld. alább.)

Előtte lebegtek követendő példa gyanánt szűkebb hazájának, Erdélynek ama nagynevű főurai, a kik a tudomány terén örökemlékűvé tették nevüket. A Bethlenek, Kemények, Telekiek, Apor, Jósikák, Mikó Imre neve az irodalom és tudomány történetében nem kevésbé említetnek tisztelettel és hálával, mint a hősök és államférfiak.

Kuun Gézát békés természetének hajlamai is inkább vonzották a csöndes, zajtalan munkások sorába, mint a politikai közélet zajos és nálunk legtöbbször háládatlan harczmezejére, hol sebeket bőven lehet kapni, de elismerést szerezni vajmi ritkaság.

A politika mezeje úgy is paragon hevert: virág és gyümöles a Kuun Géza ifjúkorában s férfikora elején ott nem termett. A régi politikusok is tollal harczoltak már s gróf Mikó Imre szerint nem volt szebb feladat az 50-es évek folyamán s a 60-as évek elején, mint az irodalom és tudomány terén szolgálni a hazát s készíteni elő szebb jövőt politikai téren is.

Kuun Géza megértette a kor szellemét s egészen a tudomány mívelésére adta magát.

Vallásos neveltetése, mely a biblián alapult, kelet népei felé vonzotta érdeklődését. Arra irányította fajszeretete s ebből fakadó érdeklődése is nemzetének ősmúltja iránt, mely a távol ködében kelet őstörténelmében vész el. Igy kezdette a keleti nyelveket, s a keleti népek múltját, culturáját tanulmányozni: így lett *orientalista*.

Ennek köszönhetjük első nyelvészeti műveit, melyek a sémi, arab, assyr, héber, phöníciai nyelvekről szólanak (a 60-as évek folyamán); ezekről tért át később a magyarral rokon nyelvre s írt nagybecsű tanulmányokat a persa, a magyarral ősrökon volgai-bolgár nyelvekről (a 90-es években).

Általában ő a tudományt nem esupán mint elvont fogalmat tekintette és a maga idealisnusában becsülte meg, de szerette az által nemzetének közelebbi érdekeit szolgálni.

A nemzeti érzés és a fajszeretet mindig élénk volt benne.

Egy kedves jelenségét maga beszéli el ennek „Gyermekekéveiről” szóló emlékíratában. 1847 nyarán Háromszékre, őseik honába útaztak s ott töltött kedves napokat és heteket Szentkatolnán, Zabolán, Árkoson. Visszatérő útjáról írja, hogy „mikor

a Székelyföld határát elhagytuk s mondta : itt a határ, kértem, hogy a kocsi egy perezre megálljon s a kocsi megállván, kiszál-lottam s a határföld göröngyét megcsókoltam bűcsükép, tudva azt, hogy nemzetünk bölcsője egykoron itt volt. A fajérzet erős volt bennem s annak maradt¹.

Ez sugalmazta legszebb munkáit, legmaradandóbb becsű alkotásait.

Közeli egy évtizedre terjedő tanulmányt (a 70-es években) szentelt a kun kodexnek (*Codex Cumanicus*), mely a régi kun nyelvnek XIII. századi nyelvemlékét, a velencei szent Márk templom könyvtárában őrzött ú. n. Petrarca-codexet dolgozta fel és adta ki. A Krimben és Délöröszországban még a XIII. században nagy számmal élő kunok nyelve volt ez, melyet a velencei és más olasz kereskedők megtanultak; melyet aztán Kuun Géza adott ki nagybecsű magyarázatokkal, történelmi jegyzetekkel 1880-ban. E nagyszabású munkáját latinul írta; így vált ez közkincsévé az egész művelt világ irodalmának. Ez alapította meg Kuun Géza tudományos hírnevét a külföldön is. Egy csomó újabb tanulmány egészítette ezt ki a 80-as évek folyamán, köztük *A kunok nyelvről és nemzetiségről* szóló értekezése 1885-ben.²

Kun-tanulmányai képezték az átmenetet a magyar őstörténelem mezejére. A keleti nyelvek ismerete bőséges alkalmat nyújtott neki az eddig kiaknázatlan keleti történeti források magyar vonatkozásainak felkutatására és feldolgozására. Így keletkeztek munkái a persa, arab és más keleti írók és történelmi kútsők anyagáról az ősmagyarak felől (a 90-es években), melyekkel őstörténelmünket gazdagította.

Ebből a tanulmánykörből nőtt ki az a nagybecsű munkája, mely mondhatni koronája az ő tudományos műveinek s melylyel nagy nemzeti ünnepünkön, a millennium előestéjén ajándékozta meg nemzetét s a külföld tudós világát. *A magyarok kelettel és kelet népeivel való érintkezéseinek legrégebbi története*³ ez,

¹ Erdélyi Muzeum 1904. évf. 552. 1.

² Értekezések a Nyelvtud. köréből az Akadémiánál.

³ Relationum Hungarorum cum Oriente gentibusque orientalis originis Historia antiquissima. Volumen I. II. Claudiopoli 1892—95.

melyet latinul írt (két kötetben, Kolozsvárt 1892—95-ben jelent meg), hogy a külföldi történetírók is használhassák. Felöleli ebben mindenzt, a mit a régi magyarokról a keleti (sinai, mongol, persa, arab, görög, orosz, török stb.) népek irodalma tartalmaz s ezt összevetvén hazai történetíróink és a nyugati források tudósításaival — egybeállította a magyarok őstörténelmét s vándorlásukat az Altai őshazától Etelközig. Nagy nyeresége volt ez őstörténelünknek, mert minden eddiginél teljesebben és világosabban tárja elénk a magyarok eredetére, vándorlásaira, ősi intézményeire a keleti forrásokban található anyagot.

E munkáját nagy elismeréssel fogadták itthon és a külföldön, de ő nemes szerénységével csak útegyengetésnek valotta azt a Századokban írt ismertetéseimre¹ válaszoló levelében. Az ő nemes szerénységét jellemző sorok így szólanak:

„Maros-Németi, 1893. okt. 30-ikán.

Igen tiszttel Tanár úr!

... Munkám I. kötetének bíráló ismertetéseért fogadja legszívesebb köszönetemet. ... Hogy könyvem ily szép ismertetést érdemel-e? az egy oly kérdés, melyhez sok szó férhetne. Az minden esetre talán munkám némi érdemeül említhető fel, hogy a legnehezebb kérdések elől sem tér ki, hanem azokat is felveti s megkíséri a megoldást. Ez a kísérlet sokszor túlmerész, de talán mégis azok, kik utána fognak erről a tárgyról írni, ennek a túlmerézségnak némi hasznát veendik" stb.

E nagyszabású munkák mellett Kuun Géza pihenést nem ismerő szellemre szabbnál szébb kisebb-nagyobb művet alkotott s más tudománszakok terén is maradandó érdemeket szerzett. Nem feladatunk ez emlékbeszéd keretében azokra kiterjeszkedni. De mégsem mellőzhetjük azokat, melyek által velünk lépett szorosabb irodalmi kapcsolatba az 1890-es évek elején.

Az Erdélyi Muzeum szerkesztését 1893 őszén átvévén, felkértem levélben, hogy ő nyissa meg az új folyamot. Szíves készséggel tett eleget kérésemnek s „Adalékok Ázsia és Kelet-Európa etnographiájához” cz. a. nagybecsű tanulmányt írt a magyarokkal érintkezésben állott ázsiai főbb népek és országok etnikus jellegéről, történetéről és közállapotáról, főkép a baski-

¹ Századok 1893. évf. 786. 1.

rok, volgai-bolgárok és a kazarok népről. Azóta alig telt el egy esztendő, hogy fel ne kerestett volna minket is tartalmas dolgozataival, melyeket leginkább az Irodalmi Társaság ülésein olvasott fel, mint annak a Társulat megalakulásától fogva elnöke; vagy az Erdélyi Múzeumegylet tört. szakosztálya ülésein, mint az egylet alapító s tisztcleti tagja. Mi is igyekeztünk hálásak lenni és dédelgettük szeretettel s egy-egy borostyánlevelet mi is füztünk a gazdag babérkoszorúba, melylyel hazai és külföldi tud. intézetek elhalmozták.

Es a mi itthoni mezei virágokból font koszorúnk talán még jobban tetszett neki, mint a távoli kitűntetések. Pedig lev. tagja volt már 1868 óta a M. Tud. Akadémiának, melynek később rendes és tiszteleti tagja lett s a végén másodelnöki tisztségét viselte. Tagja volt számos külföldi tud. akadémiának és egyesületnek. De nem kevésbé esett jól neki, hogy az Erdélyi Irodalmi Társaság elnökének s az Erdélyi Muzeumegylet tiszteleti tagjának választotta s hogy a kolozsvári egyetem millenniumi díszdoktorsággal tüntette ki. Azóta a dr. címét büszkén illesztette a gr. elibe.

Legnagyobb kitűntetés azzal érte, hogy Ő Felsége 1898-ban valóságos belső titkos tanácsossá nevezte ki.

Őszi vándorútjának az utóbbi években rendesen Kolozsvár volt első stációja. Soha sem jött üres kézzel. Leveleiben rendszerint előre megírta, mikor jő, milyen dolgozatot hoz és felolvasást kíván tartani az Irodalmi Társaság s az Erdélyi Múzeumegylet ülésein.

Álljon itt erre nézve mutatványul a következő levéltörédék :

Maros-Németi, 1899. okt. 17.

„Igen tisztelt Tanár úr!

Ha valaki, úgy én vagyok az, aki a mondásnak igazságát évek óta folytonosan tapasztalom, hogy *ember tervez, Isten végez*. November hóra Kolozsvárra való menetelünket tervezem, oda nov. 6-dikán érkeznénk meg, mert 7-dikén kezdődik egyházkerületi közgyűlésünk, nov. 12-dikén ott lennék az EMKE. igazg. választmányi gyűlésén, nor. 19-dikén az Erd. Irodalmi Társaság gyűlésén óhajtanék jelen lenni s ott felolvasni az „*Erdélyi tudományos igyekezeteiről*”, s azon tizennégy nap alatt, ez a legtávolabbi terminus, még az Erd. Múzeum november havi bölcse.- tört. és nyelv. szakoszt.

ülésén óhajtanám „A magyar keleti útazókról a legrégebb időktől mostanig” ez. tanulmányom bevezetését s talán első fejezetét a magyar zarándokokról felolvasni, illet. bemutatni s ugyanezen idő alatt egy székely tört. bizottsági gyűlést is óhajtanék megtartani. Ezekre nézve igen kérem, szíveskednék a határnapot kitűzni” stb.

Társaságunk ülésén olvasta fel a következő munkáit:

Legelőbb az 1896-iki milleniumi díszgyűlésen tartott szép elnöki megnyítő beszédet.¹

1897 nov. 7. ülésünkön előszóval mondott elnöki megnyitót.

1898 nov. ülésünkön „Visszapillantások az Erdélyi Muzeum megalapítására” ez. a. gr. Mikó Imre, gr. Kemény József, gr. Gyulai Lajos és társaik érdemeit méltatja igaz kegyelettel.²

1899 nov. 19-én az „Erdélyi tudományos igyekezetek” ez. a. olvasott fel a XVIII. sz. végétől a XIX. sz. második évtizedéig folyt tud. törekvésekről.³

1900 nov. ülésünkön „Budapestről 1802-ben” rajzol érdekes és plasticus képet Döbrentei Gábor levelei és tudósításai alapján.

1902 nov. 9.-én a Wesselényi Miklós emlékére tartott ülésen Wesselényi Miklósáról tartott szép emlékbeszédet.⁴

Ugyanakkor nov. 16.-án az Erdélyi Muzeum-Egylet tört. szakosztályában „Az 1834-iki erdélyi országgyűlés előestélyén” ez. a. nagybátyja Gyulai Lajos naplójából olvasta fel az 1834.-iki országgyűlés előkészítéséről szóló részt.⁵

¹ Erdélyi Muzeum 1896. évf. 289. 1.

² Erdélyi Muzeum 1898. évf. 545. 1.

³ Erdélyi Muzeum 1900. évf. 1., 71 1.

⁴ Erdélyi Muzeum 1902. évf. 469. 1.

⁵ Erdélyi Muzeum 1903. évf. 1., 66. 1. Az „Erdélyi Muzeum”-nak egyik legbuzgóbb munkatársa volt, úgy, hogy alig van évsolyamunk 1888. óta, melyben dolgozata ne jelent volna meg. Utolsó munkái is itt jöttek, „Gyermekéveim” 1904-ben és „Gyulai Lajos naplójából” való közleménye ez (1905.) évfolyamban már halála után. Mindig bízalommal fordúlhattunk hozzá közleményért; még betegeskedése közben sem tagadta meg közreműködését. Egy ilyen irodalmi ügyben szóló levélváltásunkból közlöm a következőket:

„Kolozsvárt, 1902. jan. 11.

Igen tiszttel Nagyméltóságú Gróf úr!

Midőn a szép czikket, correcturát megköszönném s jelentem, hogy br. Bánffy Dezső úr ő exciájának példányküldésről gondoskodtam: mindenjárt egy nagy köréssel is járulok Kegyelmes uram keleti tanulmányokkal fényeskedő magas színe elé.

Bizonyára méltóztatott már tudomást venni arról, hogy az én kedves collegám és kaukázusi csavargó társam, Bálint Gábor „A honfoglalás revi-

DR. GRÓF KUUN GÉZA EMLÉKEZETE.

Ezekben az elnöki megnyítókban és felolvasásokban Kuun Géza valóban az írók és tudósok méltó vezérének mutatkozott. Buzdított, irányt jelölt s a régi hagyományok kegyeletét ápolgatta. És mi büszkén vallottuk őt vezérünknek, tisztelettel és szeretettel vettük körül s köztünk időzése valóságos irodalmi nagyhetünk volt, melyet rendesen egy-egy lakomával is megünnepelünk.

És neki első sorban szűkebb hazája volt szívéhez nőve, az erdélyi írók és tudósok köre volt az ő legközelebbi családi köre; csak azután volt *magyar* és a budapesti tud. akadémia és társulatok tagja, köztük a Néprajzi Társaság elnöke; és ezek után következett, mint a külföld által is tisztelettel és elismeréssel elhalmozott tudós. Az ő nagy szíve melegéből, elméje gazdag tárházából bőven jutott az általános világtudománynak; de lelkesedése lobogó lángját első sorban hazája s nemzete culturája ápolására áldozta fel. A külföldön is *magyar* volt s fényt és tiszteletet szerzett a magyar névnek. Sok balhiedelmet oszlatott el rólunk s megvédelmezte nem egyszer nemzete igazát az európai tudós világ ítélezőszéke előtt.

zioja" stb. ezímen sulyos köveket dobált a magyar honfoglalás és eredet úgy sem csendes vizlükrébe, melylyel azt még inkább felkavarta s hiszem, hogy egy s más tekintetben tisztázásához hozzájárult.

Ő főkép a keleti források kritikájával foglalkozván, Kegyelmes Uram alig fog elzárkózhatni attól, hogy a dologhoz hozzászóljon.

Arra kérem azért igen Nmgdat, kegyeskednék a Bálint Gábor könyvét az Erdélyi Muzeum valamelyik közelebbi füzetében ismertetni, vagy megbírálni. A bírálatot ő is köszönnett fogadná, mert bármint ütné is ki az, a jóindulatról meg van győződve.

Ha nincs még meg a könyv, megküldhetném" stb.

Válasza így hangzott:

Igen tisztelt Tanár úr!

, M.-Németi, 1902. január 16-dikán.

Közgyűlésünkön betegségéért nem lehettem jelen s Réthy Lajos tanfelügyelő helyettesített s közgyűlésünk után még rosszabbul lettem, illetőleg az ebéd nálunk, talán egy pohár borral több a rendesnél, az izgatottság, az elérzékenyítő pohárköszöntök talán együttesen ártottak meg nekem. Ilyen állapotban az ember már nem a közélekre való, de a magány életre sem.

Az akadémiai másodelnökségről is minél előbb lemondok, hogy az az idei közgyűlésen belölthető legyen. Azonban Bálint Gábor régi jó barátom legújabb művének ismertetésére talán még képes leszek és ha arra sem, legalább szeretnék betekinteni a munkába. Ezért igen kérem, nekem Bálint ezen művét megküldetni.

Hogy az orvos mikor creszt Budapestre, Isten tudja, pedig már nagyon szeretnék ott lenni, lehet, hogy a helyváltoztatásna kivánsága is beteges állapot" stb.

Külföldi barátaival állandó összeköttetést tartott fenn s nagy népszerűségnek s tiszteletnek örvendett közöttük is. Egyéni szeretetreméltósága s nagy nyelvismerelete könnyűvé tette neki ezt az úgyszólvan világhódító szereplést.

Erről igen érdekes feljegyzéseket köszönhetek élete hű és vele lélekben is összeforrott társának. Álljon itt jellemzésül, a mint írva kaptam:

„Kum Géza nem volt rideg szaktudós, ő igen vidám és szeretetre méltó társalgó volt a salonokban is, és különösen Olaszországban vett részt a nagyvilági körök mulatságaiban, és ott sajátította el az olasz nyelvben jártasságát. Florenezben legtöbbet időzött *De Gubernatis* egyetemi tanár házánál; szép villájában (villa Vydia), mint vendég is heteket töltött, és azután együtt mentek ki a grófnak falusi birtokára Calcinajaba, közel Florenezhez. Azon időben nagyon biztatták De Gubernatisék, hogy vegyen ő is villát Florenezben, de a grófné anyja, Brezibrázow (orosz) úrnő, ki igen practicus öreg dáma volt, lebeszélte, azt mondván, hogy ha magyarországi földbirtokos, ne expatriálja magát. Később aztán együtt is meg voltunk híva a villa Vydiába, hol igen kedves és érdekes napokat töltöttünk. A grófi pár ha otthon nem volt társaság, minden nap elment valahová estélyezni és ha nekünk nem volt kedvünk velük tartani, egy magasszárú etruszk lámpával szobánkba kisértek és ott minket könyvekkel ellátva, úgy mentek mulatságaikba.

Az *Orsini* grófi családdal is nagyon jó barátságban élt Géza és minden nap volt hozzá valami társaságba, vagy mulatságra híva, honnan éjjel hazamenve gyakran volt alkalma találkozni az ott szokásos titokteljes álarczos temetési menetekkel, melyek az idegennek meglehetősen rémeseknek tűnnek fel. *Orsini grófnő* jó barátságban élt Liszt Ferenczczel. Azon időben többször volt alkalma Kum Gézának a nagy művészssel nála találkozni, művészzi zongorajátékában gyönyörködni.

Velence előkelő társasköreiben is gyakran fordult meg, egész teleket ott töltve és nagyon szívesen beszélt ottani vidám élményeiről. Fényképei között láthatni egy gyönyörű leány arcuképét, kit akkor „Stella di Venezia”-nak neveztek; most már ő sem „stella” (csillag) többet, bár még most is szép és

kedves úrnő, ki ha nem lett volna olyan szép, talán boldogabb lett volna.

Velenczében volt alkalma Gézának megismerkedni Dora d' Istria (Kolzoff-Masalski hercegnő, sz. Gyka Helena) ismeretes írónővel és Göthe unokáival, báró Göthe Farkas és Kurt urakkal, kiknek igen érdekes két német nyelven írt tárcaczikket szentelt a „Frankfurter Allgemeine Zeitung“-ban.¹

Sok évvel ezen idők után együtt útazva Olaszország valamely vidékén, vagy városában, gyakran emlegette egy vagy más ismerősét, és emlékszem, hogy Ravennában a piaczon sétálva, megmutatta nekem egy fiatalkori barátja, gróf Pasolini régiesen kinéző palotáját, és annyira felébredtek szívében a régi emlékek, hogy kedvet kapott őt felkeresni. Engem hazakisérve, visszatért ismét. Ravenna oly esendes város, helyenként fű zölddel az utezán, oly esend és nyugalom volt akkor is, midőn szobámban várta Géza visszatértét. Annál meglepőbb volt az élénk, vidám hangok csengése s ablakomból kitekintve, láttam Gézát még az uteza végén, a mint egy magas termetű, elegáns úrral nem karonfogva, de egymást átölelke közeledtek és a kapu előtt meleg kézszorításokkal váltak el. Géza aztán elmondta, hogy alig ment be az udvarra, midőn egy fiatal inas jött előbe, kinek névjegyet átadva, kérte bejelentését gróf Pasolininél, és a mint az ifjú távozott, jött helyette két nagy kutya, melyek menten a vallaira tették lábaikat, meg sem mozdúlhatott, míg fel nem lett szabadítva és fel nem vezették a gróphoz, kinek kalandját elmondva, az nem győzte kérni a bocsánatot kutyái neveletlensége miatt. Délután felkeresett minket és akkor is százzszor kért bocsánatot és midőn tovább útadtunk, a vasútnál illatos szekfűcsokorral kedveskedett, csakhogy ne haragundjunk kutyái rosz vendéglátása miatt.

Velenczébe visszatérve, minden nap Flórián kávéháza azon salonjába ültünk, hol az idegent nem jó szemmel nézik, mert kedvencz és megszokott gyűlhelye ez a régi Velence mondhatni őspatriciusainak. Hanyag öltözetű, szép arcú öreg urak

¹ Magyarra fordította Sólyom-Fekete Margit, kiadta a Nemzeti Hírlap 1905. jul. 17—18. számában.

ezek, sokat sohajtanak, sokat hallgatnak, egymást velenczei jargonban köszöntik és isszák a törökösen készített feketekávét al bagno teletoltve, hogy a findzsa alja is megteljék; ezt aztán a findzsatálból szürcsölik, régi módi szerint. Nekünk szabad volt oda belemenni: régi barát fogadott, gróf Ferro Manole, aki szintén nyugszik már az anyaföldben s nem sohajt többé sok egyéb mellett a Campanile összeomlásán. Az ő családja bírta ősidők óta azon szép erkélyes palotát, az úgynevezett *Desdemona-házat* a Canal grandén; azt mondta, hogy ott soha sem volt Desdemona; az atyja adta el a házat. Még sok illusionkat rontotta le az öreg gróf.

Alig van Olaszországba városka, melyet Géza fel ne keresett volna; egy régi lámpa, egy fresco, clég volt arra, hogy fáradságot ne kíméljen annak megtekintésére.

Kedvesen beszélte el, midőn egy régi apátságba voltak többen meghíva, hova más út nem vezetett, mint gyalog ösvény. Kiszállva a vasúti kocsiból, már ott volt egy csomó rongyos gyermek és minden podgyászt felkapva, neki iramodtak a hegynek. Géza kicsi táskájába nagy értékű állampapirok voltak és aggódott azok eltüntén; de a zárdafőnök, abate Giuliano, ki vendégei elébe jött, megnyugtatta, hogy ezek még a lopás szót sem ismerik; és csakugyan senkinek semmije sem veszett el. Abbate Giuliano vendégeit minden nap valamivel megajándékozta; első nap valamely költő (talán Boccacio) sírjáról kaptak emlékbe borostyánágot, másnap más emléket, minden nagyobb-nagyobb ajándékot adott a szép fehérhajú abbate.

Európa más országait is beútazta Géza egyedül vagy kedves rokonokkal (Wass grófnőkkel), később velem, de minden Olaszország volt legkedvesebb úti célpontja.

Görögországból, hol 1881-ben útazott, szép leveleket írt hozzáim.¹

Még 1903 tavaszán oly jól volt, hogy Nápolyból kirándulást tettünk a pár óra távolságba lévő Paestumba, hogy az ottani híres görög templomok romjait lássuk. Megérkezve, és az osteriában reggelinket hamar elkötve, Géza oly ifjú hévvel

¹ Ld. alább a Különsélék között.

és örömmel sietett a romokhoz, hogy Vay grófnéval nem birtunk vele lépést tartani. Boldog, ragyogó szemekkel gyönyörködött azokban, midőn oda érkeztünk. — Óh boldog idők!

Ezek a boldog idők — melyekre a bánatos özvegy felsöhajtása vonatkozik — akkor kezdődtek, mikor a már tudományos érdemekben gazdag férfiú a házasság nyugodtabb révpartján kötött ki, melyben majd 20 évet töltött boldog egyetértésben nejével, Kemény Vilma bárónővel, báró Kemény Domokos és Zeyk Borbára leányával.

Kuun Géza házassága régi idealis szerelem „győzelmű ünnepe” volt. A mit a sors késleltetett (mindketten öreg édesatyuk ápolásában töltvén el első ifjúságukat), a végzet beteljesítette. Levelei tanúskodnak róla, hogy szellemileg már rég összeforttak házasságuk előtt. Arról szól egy bájos kis költeménye is régi ideáljához:

Midőn a hold ezüst sugára
Égből szállott alá a földi tájra,
Érzed, hogy eszményed közelg feléd
S hallani vélted léptei neszét ;
Talán a holdsugár hírt hoz felőle,
Talán egy édes vallomást hoz tőle,
A csillagokban nevét írva látod,
Való-e minden, vagy csupán csak álmod ?

Oh ez valóság, boldog előérzet !
Nem álom ez, nem dőre képzet,
EZ megnyíló virág s az illatár,
A mit a bimbó még magába zár.

A szellemi kapcsolatot a házasság 1885-ben fűzte szorosabbra. És Kuun Géza nejében nemcsak élettársat, hanem múzsáját is feltalálta. „Nem volt egy dolgozata — írja kesergő özvegye — melyet neki fel nem olvasott volna, még az arab és latin íratait is felolvasta és ilyenkor kétkező mosolylyal nézett rá és kérdezte: ezt is? Minden munkájának tervét előre elmondta és innen tudjuk, hogy ezen a nyáron tervbe vette „Gyermekek korom” című bájos visszaemlékezéseit tovább folytatni — köz-

kívánatra¹ — mondá. És egy nagyobb arab szövegű munkát kezdett meg, még Pesten a folyó év febr. havában dolgozott, a jegyzeteket téve szép arab írással az Akadémiától kikért könyvekből. Aztán folytatni akarta a Gyulay Lajos naplója 1834. évi kiadásra előkészítését, minthogy ezen naplókban nem minden közérdekű.

De ember tervez, Isten végez.

Mennyire nem gondoltuk — sóhajt fel a párvaveszett hű feleség — hogy oly közel áll hozzánk a szomorú halál. Mennyi útazási tervet esináltunk erre, de különösen a jövő évre!*

Nem gondolták, de azért Kuun Géza az ő böles életfilozofiájával el volt készülve s rég óta foglalkozott a halál gondolatával. Feljegyzéseiben ilyeneket olvashatunk :

1899. febr. 6-án indultunk el hazulról bizonytalan időre, ha csakugyan elindultunk, mert csak a múlt lehet bizonyos és valóságos.

1900. febr. 10.-én indultunk el hazulról bizonytalan helyre és időre. Sokan mennek el, a kik nem jönnek vissza.

Prudens futuri temporis exitum
Caliginosa nocte premit Deus.

1901. febr. 9-dikén indultunk el hazulról Budapestre, s hogy onnan hova, azt tudnunk nem lehet, mert nem egészen tölünk függ. Abituros non semper reduces fore certum est.

1902. jan. 25-dikén indulunk Budapestre, tehát ma a gyorsvonattal. „Addig jár a korsó a kútra, míg eltörök”.

1903. jan. 11.-én ma indulunk Budapestre. Kétféleképpen lehet visszajönni, ú. m. élke a házba, halva a temetőbe.

1903. karácsony este, Vilma naplójába. Egy derült téli napon, mint a mai, néha a hüvös szellő felkapja a már régen aláhullott

¹ Ezt a „közkívánatot” az E. M. E. történettud. szakosztálya ülésén fejeztük ki, miidőn „Gyermekekéveim” ez. bájos emlékiratát ott bemutattam, (1904. október 9-éről szóló) levelével együtt, melyben ama (sajnos beteljesült!) sejtelmének adott kifejezést, hogy „talán ez a dolgozatom opus ultimum!”

Erre a levélre már megelőzőleg, 1904. okt. 11-én azt válaszoltam, hogy „nagyon köszönöm a jelzett cíkket „Gyermekekéveim”-ről, melyet „abinvisis” nagy örömmel s azon reménnyel fogadunk, hogy nem az „opus ultimum” lesz, hanem „longus post me sequitur ordo” — így a „férfi évek” s az egész önéletrajz okulásul és mintaképsül a következő generatioknak. Úgy legyen Forró szívvel kívánom” stb.

sárga falevelet, azt ismét fölrepíti, többszörösen megforgatja s mintegy játszik vele, a hüvös szellő játszótársává szegőlik a levélnek, nem tépássza ugyan, nem szakítja, mint egykoron az a szélvihar, mely az ágról leszakította, csak gyöngéden röpít darab ideig, s aztán hagyja, hogy újból aláhúlljon, esendes nyugalomra.

Ezekben az őszi borongásra emlékeztető sorokban saját sorsát festi költői képpel az író, a ki betegeskedni kezdvén, már érzi az ősz fuvallatát s jól tudja, hogy mi sors vár a sárguló falevélre.

III.

Gróf Kuun Gézával a 80-as évek elején ismerkedtem meg.¹ Ő évenként rendesen kétszer tartózkodott Budapesten, külföldi útja előtt és után. Ilyenkor sűrűn megfordult az egyetemi könyvtárban, melynek igazgatója Szilágyi Sándor egyik legjobb barátja volt. Az ő révén jutottam a gróf nagyra becsült ismeretségébe.

Közelebbi ismeretségre alkalmat szolgáltatott a M. Történelmi Társulat 1887 nyarán Hunyadmegyébe rendezett kirándulása, melyen a Társulat vezérkarában én is a marosnémeti kastély vendégszeretetét élveztem. Ott volt szállva gróf Szécsen Antal, Ő felsége néhai udv. főmarsalja, ez a nagyészű essayíró, a M. Tört. Társ. m. elnöke, Szilágyi Sándor főtitkár a nagyérdemű történetíró, dr. Zakrzewski Vince krakkai egyet. tanár, Báthory István története írója, br. Orbán Balázs, ez az idealista politikus, rajongó magyar s lelkes székely főür, ki mindig magyar ruhában járt s a 48-ból semmiben sem engedett. Ott szövődött vele (Orbán Balázssal, kivel külön a vadregényes parkban fekvő „Kornis-ház”-ban² laktunk) sírig tartó barátságom, melynek főkép

¹ Első levelem 1886. jun. 12-éről van keltezve gr. Kuun Géza hátrahagyott íratai között. Nálam 1887. jul. 3-i ki levele az első, melyben M.-Németibe hív szálló vendégül a M. Történelmi Társulat kirándulása alkalmából. Ugyanerről ezt olvasom gr. Szécsen Antal 1887. jul. 7. levelében: „Gr. Kuun Géza, kit személyesen ösmerni nincs szerenesém, egy még május 31-én kelt levelében oly szíves volt dévai gyűlésünk alkalmával nékem Maros-Németi kastélyát mogszállásra följánlni, mely előzékeny meghívást köszönettel elfogadtam; miről Kegyedet értesítendőnek völtem“.

² Gr. Kornis gubernátor építette s gr. Kornis Sámuelről 1847-ben vette és a kerthez kapasolta gr. Gyulay Lajos.

az 1889-iki párisi kiállítás alkalmából feledhetetlen emlékű órákat köszönhetek, együtt élvezvén vele a francia „gloire“ dicső történelmi emlékeit, a Nap-király (XIV. Lajos) versaillesi műkincseit, Turinban Kossuth Lajos varázslatos bűvkörét stb.¹

Maros-Németi szivűdítő, lélekemelő légköre akkor tártult fel előttünk először. A gróf Gyulaiak által épített kastély² könyv- és levéltárával, s az ősök képeivel, mert Kazinczy szerint „rakva van portrékkal ez a ház is, mint Erdélynek majdnem minden (főúri) házai“.³ Körülötte a nagyszabású park, hatalmas sétányáival, százados fáival, melyet már Kazinczy is úgy talált, hogy „el volt töltve az új kertészszégi játéki- val és a közel Tiriscum (mai nevével Veceli vár) oltár- köveivel, isteneivel és hőseivel s elmállott felírásaival“.⁴ Azóta a pogány oltárkövek megszaporodtak s gróf Kuun Géza emlékeket állított közöttük a magyar irodalom bajnokainak is — és most a római classicus világ istenci és hősei a magyar tudomány úttörő éz modern bajnokainak emléksái között hirdetik ott e hely szép időket látott történetét. A Maroson túl az aranytermő (nagyági) hegyek magas kupolái keretezik be a látókört „s azt, a ki magányt keres itt, — írta Kazinczy — az a vad kopasz hegy a Maroson túl, kedves búslakodásba szenderíti“.⁵

Ebben a környezetben élt és működött gróf Kuun Géza a nagybátyjától gróf Gyulay Lajostól örökölt kastélyban, melyet ő a muzsák templomává varázsolta. A 48 éves férfiú midőn először

¹ Orbán Balázs kegyeletes emlékének felújításául ide iktatom párisi utazásunk után írt levelenek elejét:

„Szejkfürdő, u. p. Székelyudvarhely, 1889. aug. 4-én.

Elválásunk után én még összebarangoltam Constántzot, Baselt, beutaztam Tirolt, voltam Trieszt és Meránba Bozenen át, s nem mulasztottam el Kufstein börtönzárkáit is megtekinteni, ahol annyi szabadsághősünk raboskodott. Meglátogattam Karinthiának is mind a három városát.

Mindennek következtében csak mai napon vetődtem hazára, hol meg- találtam kedves leveledet, a melyből látom, hogy bérchez kis honunkban voltál, de már innen is járó-kelő Orbáu lelkekként távoztál“, stb.

² A kastély homlokzatán a következő felirat olvasható: „Épült Gyulai Ferenz alatt MDCXLI-ben. Megújult Gyulay Lajos alatt MDCCXXXIV-ben“.

³ Erdélyi levelek. Abafi Lajos kiadása 1880. 178. I.

⁴ U. ott 178. I.

⁵ U. o. 178. I.

voltunk ott, épen 2 éves házas volt, s élte boldogságához mi sem hiányzott. Most már megvolt saját muzsája is, régi ideálja, a kit csak 1885 nyarán vezethetett oltárhoz. Esküvőjének tanúi Budapesten két tudós barátja Szilágyi Sándor és Torma Károly voltak s az akkor elmaradt lakodalmi ünnepélyt a főúri ház csalédsége számára akkor — 1887-ben tartottuk meg a park egy vadregényes ligetében, víg zene és táncz mellett, melyben a ház ura s úrnője s vendégei lélekből gyönyörködtek éjsélig, — mi, Orbán Balázs szal, a kora hajnalig.

A Történelmi Társulat Déván tartott díszgyűlése után az egész társaság kijött Maros-Németibe s a lombos fák koronája alatt felterített asztalok mellett folyt a „magnum áldomás“.

Itt ismertük meg közelebbről Hunyadvármegyének, ennek a kedves erdélyi Provance-nak társadalmát. Ott volt a galambősz Pogány György főispán, Barcsay Kálmán, a szikrázó szellemű alispán, később főispán, gr. Esterházy Kálmán az Erdélyi Muzeum elnöke, a kinek tréfás fogadása volt Kuun Gézával, hogy mindig más-más közlekedési eszközön látogatja meg a szomszédos Branyicskáról, hol leánya br. Jósika Lajosné lakott. Volt már gyalog, lóháton, kocsin, vasúton, csolnakon s átúszva a Maroson, következik — mondta egyszer Kuun Géza — ha élünk, az automobil s aztán — a repülőgép. Ott volt Fáy Béla kamarás és neje gr. Kuun Irma a közeli Dédácsról, kiket aztán otthonukban meglátogatva, gyönyörködtünk a Kazinczy által megénekelt szép park „gyep szőnyegében és sötét agg szilasában.¹ Ott voltak a Hunyadmegyei Történelmi Társulat tudósai és serény munkásai elnökük körül: Sólyom-Fekete Ferencz, Téglás Gábor, Király Pál, Kun Róbert, Majlánd Oszkár, stb. s a Történelmi Társulat kirándulására mindenünnenn összegyült tagok: a már Istenben boldogult Brassai Sámuel, Szabó Károly, Finály Henrik; a még élők közül Kőváry László, Konec József, Csányky Dezső, id. Szinney József, Széll Farkas, Márki Sándor, Paál István, Borovszky Sámuel stb.

Milyen boldog volt ekkor Kuun Géza, hogy a hazai történetírásnak ennyi jelesét fogadhatta vendégeül s boldogok mi,

¹ Erdélyi levelek 268. 1.

hogy gr. Kuun Géza bűvkörében Maros-Németin a történelem emlékeiben s annyi előkelő szellem tűzjátékaiban gyönyörködhetünk. Elmondhattuk volna Kazinczyval, hogy „ittam a Lethe vizét; felejtve vannak szenvédéscim, de úgy, hogy örömeim felejtve nincsenek, sőt ezeket, egy tündéri csodatét által újra felújítva szemlélem”.¹

Maros-Németi után következett Vajda-Hunyad, Hátszeg, Várhely, Petrozsény, hol Orbán Balázs vezetése alatt lóháton mentünk fel tizenketten a legmagasabb csúcsra, a Páring tetejére. Ott mondotta a lengyel Zakrzewski egyikünk lovas produkcióira, hogy „igazi kozák!“ Átmentünk a zsil-völgyi Szurdok-szoroson Oláhországba; majd visszatérve a „Hatzokság“-ra, az öreg gróf Teleki György vendégeiül Nalácról elmentünk Malomvízre s a Retyezát alá a vadregényes Kolczvárába. Szigény lengyel tudós vendégünk a malomvízi kastélyból a hosszú banketről megszökött s midőn egy terebélyes hársfa alatt búslakodva megtaláltam, azzal mentegette magát, hogy még a sok erős bort csak kibírná, de az a sok dikezió, a miből egy szót sem ért, menekülni kényszerítette! Pedig tanult és olvasott magyarul. Kárpótlásul aztán nemzeti dalainkra tanítottuk: a Himnus, Szózat első sorait megtanulta, de a Rákóczi dallal nem tudott boldogúlni, mert a mint mondotta: »az a „partján Tiszánk-Dunánknek!“ das ist verpflucht schwer«.

Ekkor szerettük meg Hunyadmegyét; annak szellemi vezérét Kuun Gézát s a Hunyadmegyei Történelmi Társulat évi közgyűléseire (az ő szíves hívogatására) többen és gyakran eljárogattunk s ezeknek a koronája mindig a maros-németi látagatás volt.

A Hunyadmegyei Tört. Társulat közgyűléseire rendesen meghívott külön levélben is s a mint általában nagy sulyt fektetett arra, hogy azon távolabbi vendégek is jelen legyenek.

1897. szept. 19-én pl. ezt írja.

„Igen tiszelt Tanár úr!

F. hó 30.-án tartandó közgyűlésünkre várva várjuk s reméljük a Kaukazus vidékére vonatkozó felolvasását meg fogja tartani. Kérem

¹ Erdélyi levelek 125. I.

DR. GRÓF KUUN GÉZA EMLÉKEZETE.

a felolvasás czímét sürgősen közölni velem s megírni, hogy melyik vonattal fog érkezni".¹

1898 okt. 23.-án így ír:

"A Hunyadm. tört. és régészeti társulat közgyűlését valószínűleg nov. 15.-ére fogjuk kitűzni... Nagyon örvendenénk s nagyon óhajtanók, hogy igen tisztelt tanár úr megjelenésével a gyűlést szerencséltetné".

1899 okt. 17. levelében így édesget Dévára és M.-Németibe:

"Még egy kérésom van, ú. m. nov. 5-dikén tartjuk meg Déván a Hunyadm. tört. és régészeti társulat XX. évi közgyűlését, nagyon kérem igen tisztelt tanár urat ezen a gyűlésen minket személyes megjelenésével megtisztelni, ha csak lehetőség van benne, a gyűlés egy vasárnapra esik s délelőtt fog megtartatni, d. u. nálunk ebédelve, hat órakor estve, az estéli vonattal még vissza lehet útazni Kolozsvárra, ha a hazautazás nagyon sietős. Legjobb volna, ha másnap innen együtt útazhatnánk Kolozsvárra".

Mentünk is, a mikor csak mehetünk. Az ő környezete minden üdítőleg hatott a lélekre. Ha nem mentünk, megjött a szelid szemrehányás a legszeretetreméltóbb formában. Így 1900. jul. 16.-iki levelében ezt olvasom:

"Hát ez a nyár és ősz s illetőleg maga az esztendő úgy fog elmúlni, hogy Maros-Németibe nem lesz szerencsénk? Ez igen szomorú volna ránk nézve s engedje a jót reménylenem".

A látogatásokat Kolozsvárt rendesen viszonozta (utójára 1903 májusban volt nálam) s hogy emléke látható jellel is megörökítessék: m.-németi parkja óriás celtiséből, melyet De Gerando Attila emlékére „Attila fájá"-nak nevezett el, ismételten

¹ A szives meghívásra 1897. szept. 20-án kelt levelemben a következőket olvasom:

Kolozsvár, 1897. szept. 20.

Igen tisztelt Méltóságos Gróf úr!

Először is engedje meg Méltóságod konstatálnom, hogy veszedelmesen jó emlékozó tehetsége van Méltóságodnak, hogy nem felejtette el 3 hónappal ezelőtt tett röpke ígéretemet a dévai felolvasásra vonatkozólag.

Én, megvallom, Téglás Gáborral váltott diplomatai alkudozásban próbáltam 50%-ra olyformán kiegyezni, hogy felolvasást küldök, de magam nagy elfoglaltságom miatt nem megyek el. Ám ő nem engedett.

Most kapom Méltóságod szives felszólítását is s erre úgy látom már meg kell adnom magam a sorsnak s rászánni magamat (a mit különben az akadályok legyőzése után özörökmest teszek) a személyes lemenetelre" stb.

csemetéket küldött, hogy emlékezetérc az együtt kiszemelt helyre elültessem.¹

Ezek sorsa iránt leveleiben is érdeklődve tudakozódott.

1904. okt. 9-én írja:

„Kezdom Szovátával... Folytatom a celtissel s kérdem, hogy mint van a fa? A nagy szárazság nem pusztította-é el. Ha igen, jövő tavaszszal mást küldök helyébe, ha küldhetek. Qui perdidit operum, incipiat iterum”.

Mert a Házsongárd hűvös talajában a délszaki celtis első küldeményei nem akartak megfogamzani. Csak a harmadik küldemény — e tavaszon, már a küldő halála után — adott életjelt, hogy jelképezze, a mit ő vallott, hogy a szeretet a síron túl is él.

Mily kedves emlékek fűzödnek sokunk lelkében e nemes szívnek meleg szeretetéhez, melyben M.-Németin oly sokszor volt részünk.

A grófi pár vendégszeretete határtalan volt. Egyik nyáron egy prágai egyetemi tanár (Keller Otto) egy hónapig volt náluk feleségével, nagy leányával s egyetemi docens fiával. Megkérdeztem, hogy nem sok-e ez a jóból? A gróf mosolyogva azt felelte az ő szelid finomságával, hogy neki nagyon kellemes! Akkor történt, hogy a Hunyadmegyei Tört. Társ. közgyűléséről kimentünk, mint rendesen, vagy 30-an a szokásos évi lakomára Németibe s a víg lakoma után egyik jókedvű grófné a zongora

¹ Az első küldemény 1902. május havában érkezett, melyről 1902. máj. 19-én kelt levelemben ezt olvasom:

„Kolozsvár, 1902. május 19.

Kegyelmes Uram!

Néhány nappal ezelőtt kellemes meglepetésemre egy „diszfa” érkezett czimmemre Déva állomáson feladva, „Fekete László” aláírással ellátott fuvarlevéllel. Nem volt nehéz eltalálnom, hogy ez a Nagyméltóságod szíves igéretének „gyümölce”, azaz fája, vagy még jobban mondva csemetéje, melyből egykor olyan szép és szeszélyes formájú óriás lészen, mint a marosnémeti park egyik méltó büszkesége.

Első gondom volt, hogy gondosan elültessem a Nagyméltóságod által a múlt összsel személyesen kijelölt helyre s remélem megfogamzik, megúj s büszkén fogja hirdetni majdan unokáimnak is a kebelén viselendő tábla, hogy ő irodalomtörténetünk egyik nagy nevének a fája. Azt is remélem, hogy a keresztelőt a jövő összessel megtarthatjuk Nagyméltóságod megtisztelő jelenlétében. Igy hajt sarjat és plántálódik át a marosnémeti parkban kegyelettel ápolgatott traditio a szerény kortecskék árnyas ligeteibe is”. stb.

teremben hirtelen azzal az ajánlattal lepett meg, hogy mutassuk meg a csehországi vendégeknek a mi nemzeti táncunkat, a csárdást. Megpróbáltam szabadkozni, hogy én e tisztes falak között számtalanszor időztem ugyan, de táncot még nem láttam, előzetesen tehát jelentenünk kellene a merész szándékot a grófnénak. Egy pillanat alatt megtörtént, az engedély készségesen megadatott s nehány percz műlva a társaság nagy része követte a jó (vagy rosz?) példát s negyedóra műlva már a prágai kisasszonyt is megforgattuk.

Egy ilyen tört.-társulati symposion alkalmával történt, hogy egyik a helyi viszonyokkal nem ismerős vendég olyan celebritásra mondott pohárköszöntőt, a ki különleges okokból nem volt kedvelt a háziak előtt. A grófné szókimondó természete ezt nem titkolta el, de a gróf kedélyesen csak ezt jegyezte meg, hogy: a tanár úr nagyan jól tudja a középkor történeteit, de a legújabb kor történeteiben nem járatos.

Salamon Ferencz dévai szülőházának emléktáblája leleplezése alkalmával Beöthy Zsolttal együtt voltam vendége Maros-Németinek. A párisi 1900-iki világkiállítás előkészületei alkalmával Radisics Jenővel. Mint minden a legszívesebb vendégszeretetben volt részünk, de a gróf kedves műtárgyaitól még a párisi kiállítás kedvéért rövid időre sem akart megválni, azt mondván, hogy ő azokat fájdalmasan nélkülözné, mert meg lehet, hogy ez az annus ultimus (t. i. élete utolsó éve). Általában az elmulás, a halál gondolatával többször foglalkozott, de minden a vallásos böles megnyugvásával.

Utoljára a múlt összel egy norvég tudós, krisztianiai egy. rk. tanár barátommal, Nielsen Konráddal voltunk M.-Németiben. Látogatásunkat jelző levelemre postafordultával jött a válasz (1904 oct. 13.-áról), hogy „felvillanyozott az örömhír, hogy a norvég tudóssal együtt felkeres minket Maros-Németiben... Nagy örömmel várjuk...“.

Feledhetetlen emlékű az a nap és este, melyet utoljára töltöttünk nála s vele az ő kedves otthonában. A betegség nyomai már meglátszottak lesoványodott alakján, de a szellem szikrája még fényesen ragyogott szép szelid szemében. A múltat emlegetve, megjegyeztem, hogy alig múlt el egy esztendő 18 év

óta, hogy én itt ne lettem volna. Mire ő szelid megrovással felelt, hogy bizony az utóbbi időben két év is kimaradt, — mint arról az Emlékkönyv tanúskodik. Mert Emlékkönyvébe minden vendégnek be kellett írnia magát az év és nap jelzésével s ez nyilvántartotta: ki mikor időzött ott.

Páratlan vendégszeretetéről tanúskodnak levelei is.

Utolsó látogatásunk után nehány nappal (1904 okt. 28.-án) szeretetreméltó kedvességgel azt írta, hogy „az az egy nap, melyet itt együtt töltöttünk, noha bizony igen rövid volt, nekünk nagy örömet szerzett s igen kedves emléket hagyott maga után. Kérem ezt dr. Nielsen tanár úrnak is tudtára adni“.

Mintha érezte volna, hogy közelget a végbűcsú, az utolsó útazás, melyből nincsen többé visszatérés, „élve a házba“, csak „halva a temetőbe“.

Utolsó útjára, naplójegyzete szerint „1904. előbb a rendesnél, decz. 17.-én s más irányba a szokottnál, Kolozsvár felé indultak“.

Megérkezését decz. 19.-én levélben tudatja, mert „a csunya, nedves, ködös téli időjárásban“ személyesen többé nem jöhettet.

Budapestre 1905 jan. 9.-én indultak „Daciából“ s a „Pannoniába“ szálltak.

Az elróppenő nemes lélek Budán szállt égi útjára 1905 április hó 10.-én. Teste itt pihen a házsongárdi temetőben, lelke tovább él az ő vallásos hite szerint — „Isten országának dicsőségében, a szentek és boldogultak seregei között“. Mert az ő hite erős és szilárd volt a lélek halhatatlanságában. Milyen szépen írja erről utolsó munkájában: „az Isten teremtette világban semmi sem enyészik el, életből élet fakad, teljes elminősülés nincs, Isten teremtményei örökök, az anyag is örökéletű s a szeretet is örök . . . s ha a szeretet örök, a mi már lelkei valóság, a lélek halhatatlansága minden kétség felett áll s a fényes napnál is világosabb“.¹

Milyen szép megnyilatkozásai egy mélyen gondolkozó vallásos léleknek.

Általában Kuun Géza, aki vallásos munkákat is írt, egy-

¹ Gyermekőveim. Erdélyi Muzeum 1904. évf. 485. 1.

házi főméltóságokat is viselt, melyen érző vallásos ember volt. Erről így tudósít életének leghívebb ismerője:

„Egyik legkimagaslóbb jellemvonása volt Kuun Gézának a mélyen érzett vallásosság. Ő az ev. ref. vallás híve volt és annak módja szerint élt, de magatartása nem volt merev a más vallások meggyőződése és tanai irányában sem. A maros-németi kisded ref. templomban soha még egy ünnepi istentiszteletet sem mulasztott el, mindig énkelte a zsoltárokat és szemét a szónokló papról le nem vette. Szerette vendégeit is magával vinni a templomba; a mikor egészsége még jó volt, minden időben gyalog ment a távoli falusi templomba. Késő őszsel házi templomozások voltak. Kis Mózes marosnémeti pap szép beszédeket tudott mondani és ezen házi templomozásoknak nagyon ünnepélyes jellege volt, különösen karácsony és újévkor. mindenki feljöhettet és nagy ünnepeken még az előszoba is zsúfolva volt a Kemény József öcsénk és örökösünk székely béréseivel, kik családostól érkeztek. Predikáció végeztével a gyermekek édességet és játékot, a férfiak és asszonyok kalácsot és pálinkát kaptak.

Görzben gyakran teleltünk és egyik fő ok volt erre az evang. pap, Ernest Schroll szép predikációi, melyekre minden vasárnap elmentünk. — Berlinbe minden vasárnap más-más templomba mentünk és háromszor voltunk szerenesések azon a télen a híres predicator, Dryandert hallhatni. — Baselben a vasárnapért megtoldottuk ott időzésünket és meg voltunk jutalmazva, mert oly megható beszédet hallottunk, hogy mindenketen könnyes szemekkel jöttünk ki a templomból s lélekben fölemelkedve, boldogan tértünk haza. — Hollandiában pedig, bár a nyelvet nem értette, szintén eljárt a vasárnapi istentiszteletekre, azt mondván, hogy valamit lehet belőle combinálni. Otthon is szeretett szép koinoly hangon imákat felolvasni versben és prózában, és gyakran láttam reggelenként hátratett kezekkel az ablakon kitekinteni és tudtam hogy ilyenkor nem kell zavarni, félhangon mondta reggeli imáját; és életének utolsóelőtti délelőttén már ágybafekvő betegen könnyekig megindülva láttam, kezeit álla alatt összekulcsolva, szemeit éghez emelve, halkan imádkozott Istenhez, kinek színe előtt már-már megjelenendő volt“.

Hogy mindezek nemesak külsőségek voltak, hanem mélyen érző lélekből fakadtak, arról tanúskodik legszebb vallásbölcsleti műve, „*Az imádság történelme*” czimű gyönyörű munkája (a „Keresztény Magvető” 1889. 2—3. füzetében jelent meg).¹

*

Tudomány, hit és szeretet voltak az öt főeszményképei. Az első kettőről örökbebecsű munkái tanúskodnak, az utolsóról (mely nála első volt) egész élete.

Egy Emlékkönyvbe ezt írta :

„Nincs az a könyv, habár lángész írta is, melyben azt olvashatod, a mit a neked megnyilt szívben olvashatsz. Ez nem véges fogalom, nem röpke szó, hanem az égi karok éneke ; szeretet, a mely által cselekszik a hit s a mely a tökéletesség kapusa“.

A hit, remény és szeretet apotheosisát írta egy másik Emlékkönyvbe a következő sorokban :

„Mely szó szövődjék társul az élethez, hogy azt szerencséssé tegye, varázsolja ?

Talán a *hit* ? Ez égi adomány ; angyal, mely leszáll a földre, hogy megvigasztaljon, vigasztalónk legyen ; de a honnan jött, oda visszasiet s minket is magával emel ; a szerencsés bírhatja, de a szerencsétlennek is osztályrészre lehet.

Talán a *remény* ? De ez sokszor megcsal ; tündér, de tünékeny.

Igenis, a szeretet azon varázsló, melyet kövessünk ; mert még a *hit* folülémel a földi láthatáron s védő szárnyain az égbe ragad ; még a *remény* néha azért emel fel, hogy hiúsulta annál mélyebben lesujtson : addig a szeretet a földet az éggel köti össze, az egét nemcsak igéri, de előérzétét adja s előérzett nincs remény nélkül s hogyan lehetne remény hit nélkül ?

Íme a szeretet reményt ébreszt s a hit megerősíti”.

Ez a mélyen érzett szeretet vont arany gloriát az öt tudós homloka köré. A kit s a mit öt szeretett, meg volt az szeretve ;

¹ Az úri ima elemzésével végzi be . . . „És ha az emberiség kedélyvilágának az örök hullámzása a tenger mélyét juttatja eszünkbe, a szilárd sziklára épült fénytorony örök világossága, mely a hullámokkal küzködőnek a szabadulás útját jelez, a Krisztus által rendeltetett úri ima, mely az emberiség legtökéletesebb imádsága s minden elemeket magába foglalja, melyekből csak egy vagy egy néhány foglaltatik az általunk ismert imaszövegekben. Azoknál a hiány tűnik fel, itt megvan a teljesség és minősége!“

DR. GRÓF KUUN GÉZA EMLÉKEZETE.

de viszont az ő egész életét is a szeretet éltető meleg sugarai ragyogták be és tették tündöklővé — Kárpátokon innen s az Alpokon túl.

Ez kísérte sírjába s ez viraszt felette szíveinkben kioltatlanul.

Egyik kedves barátját, Szilágyi Sándort, szülőháza emléktáblája leleplezése ünnepélyén (Kolozsvárt, 1900 nov. 2-án) így búcsúztatta el :

„Megdicsőült szellemmednek ha égi lakodból letekintened lehet az általad oly hőn szeretett hazai földre, íme lásd kegyeletünk ünnepét, íme lásd szívünk hűségét, mely csak magával a szívvvel enyészik el, de még így sem enyészik, mert hiszen a hűség égi erény, mely eget kér s eget vár. Emléked örök !“

Tudományos köztársaságaink diesőült elnöke ! írók, tudósok fejedelme ! íme lásd te is kegyeletünk ünnepét, lásd szívünk hűségét, a mely azt hirdeti, hogy „a győzelem napja“ elérkezett, s *emléked örök!* Nemesak mi közöttünk, kik nagy elméd teremtő erejében gyönyörködtünk, nemes szíved szeretetének sugarai-ban sütkéreztünk; de örökké élni fog a késő nemzedékek lelkében és szívében is, mert a ki a hazának s az emberiségnek élt, nem halt meg az, hanem örökké él !

Dr. SZÁDECZKY LAJOS.